

Przeszłość społeczna
Próba konceptualizacji

PUBLIKACJA PRZYGOTOWANA
PRZEZ KOMISJĘ ANTROPOLOGII PRADZIEJÓW I ŚREDNIOWIECZA
DZIAŁAJĄCĄ PRZY KOMITECIE NAUK PRA- I PROTOHISTORYCZNYCH PAN

KOMITET REDAKCYJNY:
ARKADIUSZ MARCINIAK — PRZEWODNICZĄCY
JAN MICHAŁ BURDUKIEWICZ
DOROTA CYNGOT
HANNA KOWALEWSKA-MARSZAŁEK
FRANCISZEK M. STĘPNIOWSKI
STANISŁAW TABACZYŃSKI
ANNA ŻALEWSKA

Przeszłość społeczna

Próba konceptualizacji

Redakcja: Stanisław Tabaczyński, Arkadiusz Marciniak,
Dorota Cyngot, Anna Zalewska

Wydawnicwo Poznańskie • Poznań 2012

© Copyright by Autorzy, 2012
© Copyright by Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o., Poznań 2012

Redakcja: Roman Bąk

Projekt okładki: Teresa Murak, Dariusz Wyczółkowski
Rzeźba: Teresa Murak, Chrystus Pantokrator 2010, Centrum Rzeźby Orońsko;
materiał: żeliwo, piasek; wym. średnica 2 m
Fotografia: Dariusz Zgutka

Komputerowe opracowanie okładki: Jacek Dudek

Praca współfinansowana ze środków PAN – Komisji Archeologicznej przy Oddziale Poznańskim PAN oraz Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

Niniejszy projekt został zrealizowany przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej (Program Kultura 2007-2013). Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umieszczoną w niej zawartość merytoryczną.

The project has been funded with support from the European Commission („Culture” 2007-2013). This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

DG Edukacja i Kultura

Program „Kultura”

archaeology in contemporary europe

professional
practices &
public outreach

ISBN 978-83-7177-791-2

Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o.
ul. Fredry 8, 61-701 Poznań,
Sekretariat: tel. +48 61 853-99-10, faks +48 61 853-80-75
Dział handlowy: tel. +48 61 852-38-44
<http://www.wydawnictwopoznanskie.com>
e-mail: sekretariat@wydawnictwopoznanskie.com

SŁAWOMIR RZEPKA, ANNA WODZIŃSKA

Archeologia Egiptu

Archeologia Egiptu (ang. *Egyptian archaeology*, *egyptology*, niem. *Ägyptologie*, fr. *égyptologie*, wł. *egittologia*, hisz. *egiptología*) zajmuje się badaniem materialnych pozostałości cywilizacji „faraońskiej” – kultury rozwijającej się na terenach współczesnego Egiptu od końca IV tysiąclecia do pierwszych wieków naszej ery. Kultury wcześniejsze leżą w kręgu zainteresowań archeologii prahistorycznej; od ostatnich wieków przed naszą erą Egipt znajduje się w strefie kultury hellenistycznej, której pozostałości bada archeologia klasyczna; badaniami późnoantycznej i średniowiecznej kultury Egiptu chrześcijańskiego zajmuje się koptologia, a pozostałości muzułmańskiej kultury, wprowadzonej wraz z podbojem arabskim w VII wieku, to obszar badań archeologii islamu.

Jako dyscyplina naukowa archeologia Egiptu liczy sobie już ponad 200 lat. Badacze, których w 1798 roku Napoleon zabrał ze sobą do Egiptu, jako pierwsi na dużą skalę zajęli się studiowaniem i dokumentowaniem archeologicznych pozostałości starożytnej kultury, rozwijającej się niegdyś nad Nilem. Opublikowane przez nich dzieło *Description de l'Égypte* zapoczątkowało w Europie egiptomanie, ale także naukowe zainteresowanie starożytnymi monumentami pokrytymi pismem hieroglificznym. Odczytanie tego pisma w 1822 roku przez Jean-François Champolliona uznaje się za początek egiptologii: dziedziny filologii zajmującej się odczytywaniem tekstów egipskich zapisanych pismem hieroglificznym lub hieratycznym (tekstami sporządzonymi w języku egipskim, ale późniejszymi typami pisma zajmują się demotystyka – demotyka i koptologia – językiem koptyjskim; w zakres badań nad pismem egipskim wchodzi także epigrafika). O systematycznej, prawdziwie naukowej archeologii Egiptu mówić można jednak dopiero od drugiej połowy XIX w.. Początki te ściśle wiążą się z nazwiskiem Williama Matthew Flindersa Petrie'go, który jako pierwszy podczas swoich wykopalisk nie tylko szukał atrakcyjnych obiektów antykwarycznych, ale zwracał uwagę na stratygrafię badanego stanowiska, dokumentował wszystkie znajdowane artefakty, datował eksplorowane warstwy, stosując stworzoną przez siebie metodę seriacji.

Specyficzną cechą archeologii Egiptu jest ogromna ilość źródeł pisanych. Dzięki suchemu klimatowi zachowały się nie tylko inskrypcje ryte czy malowane na kamieniu (w świątyniach czy grobowcach), ale też teksty spisywane na papirusie, np. teksty literackie, religijne, administracyjne, korespondencja i inne. Szczególne miejsce zajmują tu teksty z Deir el-Medina, spisywane na papirusach i tysiącach ostraków, dające nam niespotykane szczegółowy obraz życia zamkniętej społeczności robotników zatrudnionych przy wykonywaniu grobowców w Dolinie Królów w XIII-XI wieku p.n.e.

Wśród źródeł pisanych znajdują się dokumenty (np. listy królów, annały królewskie), dzięki którym możliwe było stworzenie dość precyzyjnej chronologii Egiptu faraonńskiego, na której bazują także chronologie regionów sąsiednich, przede wszystkim Syro-Palestyny i Azji Mniejszej.

Zachowały się liczne teksty o charakterze religijnym, które świadczą o rozbudowanej sferze duchowej starożytnych Egipcjan. Teksty Piramid, Teksty Sarkofagów, Księgi Zaświatowe i inne zawierają informacje na temat powstania świata, ale również instrukcje potrzebne zmarłemu w przejściu do życia wiecznego po śmierci. Badania nad religią egipską to jedna z kolejnych dynamicznie rozwijających się dziedzin egiptologii.

Od roku 2000, pod patronatem UNESCO, prowadzony jest szeroko zakrojony, interdyscyplinarny projekt SCIEEM 2000 (The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the 2nd Millennium BC), który ma na celu zsynchronizowanie chronologii starożytnych kultur wschodniego Śródziemnomorza. Bardzo istotna część tego projektu dotyczy badań na stanowisku Tell el-Dab'a w północno-wschodnim Egipcie.

W archeologii Egiptu w ostatnich dziesięcioleciach zaznaczają się pewne nowe trendy, np. punkt ciężkości badań przesuwa się na obszary dotąd zaniedbywane: Deltę i obrzeża Egiptu. Mają w tym swój udział także polskie ekspedycje Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW, prowadzące badania w Tell el-Farcha i Tell el-Retaba [a także na stanowiskach grecko-rzymskich w Aleksandrii, Tell Farama (Peluzjum), Marei, Marinie el-Alamein]. Intensyfikacja badań w Delcie odświeżyła i ożywiła dyskusje na kluczowe w archeologii Egiptu tematy, np. dyskusję o początkach państwa egipskiego na przełomie IV i III tysiąclecia p.n.e. Obraz formowania się tego państwa, dotąd oparty na zabytkach odkrywanych w Dolinie Nilu (przede wszystkim w Hierakonpolis, Abydos i Sakkarze), wreszcie jest uzupełniany o źródła z terenu Delty, dzięki wykopaliskom w Buto i w Tell el-Farcha. Prace na tym ostatnim stanowisku dostarczają też ważnych znalezisk do dyskusji o mechanizmach ścierania się kultur i zastępowania jednej kultury przez drugą. Badania w Tell el-Farcha pozwalają prześledzić, jak tzw. kultura dolnoegipska, charakterystyczna dla Delty w okresie predynastycznym, zostaje zastąpiona wywodzącą się z Egiptu Górnego kulturą nagadyjską, która w ten sposób obejmie cały obszar Egiptu w jego tradycyjnych granicach od Morza Śródziemnego po Asuan na południu. Starcie kultur obserwować też można na in-

nym stanowisku w Delcie: Tell el-Dab'a. W pierwszej połowie II tysiąclecia p.n.e. żyła tam duża, zwarta populacja ludności przybyłej z Syro-Palestyny. Prowadzone w tym miejscu badania pozwalają prześledzić, czy i jak społeczność ta ulegała wpływom kultury egipskiej.

Coraz intensywniej są także badane obszary peryferyjne: oazy na Pustyni Zachodniej, stanowiska związane z eksploatacją surowców mineralnych na Pustyni Wschodniej i Synaju, porty na wybrzeżu Morza Czerwonego. Np. badania w Oazie Dachla, na stanowiskach Balat i Ayn Asil, przyniosły ciekawy obraz żyjącej tam w drugiej połowie III tysiąclecia p.n.e. społeczności do pewnego stopnia odseparowanej od Doliny Nilu.

Nowym zjawiskiem w archeologii Egiptu jest przesunięcie punktu ciężkości z archeologii cmentarnej na archeologię osadniczą. W szeroko zakrojonych badaniach stanowisk osadniczych stosuje się metody wypracowane w innych rejonach świata. Oprócz kwerendy opierającej się na dostępnych źródłach pisanych, eksploracji archeologicznej i analizy materiału archeologicznego, stosuje się prospekcję geofizyczną, badania geologiczne i hydrologiczne.

W badaniach archeologicznych częściej wykorzystuje się metodę szerokopłaszczyznową, która pozwala na lepsze rozpoznanie struktury danej osady i ewentualnej zmiany użytkowania całego osiedla. Odkrywana architektura i jej analiza umożliwiają pełniejsze poznanie warunków życia mieszkańców. Na podstawie badań pozostałości budowli możemy wyciągać wnioski na temat funkcji poszczególnych pomieszczeń czy ich różnicowania pod względem użyteczności społecznej. Do najliczniej reprezentowanych znalezisk ruchomych, pochodzących z osiedli, należą naczynia ceramiczne, resztki roślinne, kości zwierząt, węgiel drzewny, muszle, także zabytki związane z wytwórczością warsztatową. Współczesne studia nad ceramiką egipską pozwalają na dalekosiężną analizę, która dotyczy nie tylko chronologii. Szczegółowa analiza naczyń ceramicznych i ich licznych fragmentów umożliwia identyfikację funkcji struktur, w których zostały znalezione. Różne rodzaje pojemników pozwalają na oszacowanie zamożności ludności, także podział na warstwy społeczne. Odpowiednie podejście do materiału ceramicznego pozwala na identyfikację diety, szczególnie przy interdyscyplinarnym podejściu do znalezisk przy udziale specjalistów zajmujących się zarówno resztkami roślinnymi, jak i zwierzęcymi. Ceramika to również dobry materiał pomocny w badaniach nad kontaktami międzynarodowymi. Analiza materiału archeozoologicznego i archeobotanicznego pomaga ponadto w rekonstrukcji warunków naturalnych, w których żyła dana społeczność. Na podstawie zachowanych resztek możliwa jest między innymi identyfikacja praktyk agrarnych w poszczególnych okresach zasiedlenia. Pozwalają one również na określenie sposobu zdobywania pożywienia. Badania zabytków drobnej wytwórczości mogą pozwolić na rekonstrukcję wytwórstwa warsztatowego. Z różnych źródeł wiemy, że Egipcjanie wiele przedmiotów codziennego użytku

wykonywali bezpośrednio w warunkach domowych. Dokładna analiza wyposażenia badanych domów pozwala często na pełniejsze poznanie miejscowego rzemiosła i jego roli w lokalnej społeczności.

Bardzo dobrym przykładem nowego podejścia do archeologii w warunkach egipskich są badania rozległego osiedla znajdującego się na terenie Gizy, położonego bezpośrednio na południe od Wielkiego Sfinksa. Osiedle to, nazywane Heit el-Ghurab, na podstawie ceramiki i odcisków pieczęci, datuje się na okres panowania faraona Mykerinosa (egip.: Menkaure), przedostatniego władcy 4. dynastii (przełom XXVI-XXV wieku p.n.e.). Dzięki szerokopłaszczyznowym badaniom archeologicznym na światło dzienne wyłoniła się rozległa osada o wyraźnym wewnętrznym podziale na trzy dzielnice. Bardzo szczegółowa analiza materiału źródłowego pozwoliła na stwierdzenie, że poszczególne rejony miasta zamieszkałe były przez odrębne grupy społeczne. Osada Heit el-Ghurab to miejsce, gdzie kwaterowali robotnicy zatrudnieni przy budowie kompleksu grobowego Mykerinosa. Mieszkali oni w bardzo starannie przygotowanych, odgórnie zaplanowanych, podłużnych pomieszczeniach, które tworzyły rodzaj regularnych galerii oddzielonych od siebie poprzecznymi ulicami. Wszelkie potrzebne do życia produkty robotnicy otrzymywali z zewnątrz. Jak się wydaje, głównymi dostawcami pożywienia byli mieszkańcy tzw. miasta wschodniego. Miasto wschodnie to zespół budowli na planie kwadratu, które stawiano jedną obok drugiej bez starannego planowania całości. Miasto zachodnie to dzielnica, w której budowano duże i bogate domy, gdzie mieszkali wysocy urzędnicy państwowi związani bezpośrednio z dworem Mykerinosa. Sprawowali oni bardzo wiele funkcji, przede wszystkim administrowali całym miastem. Materiał ceramiczny, zooarcheologiczny i archeobotaniczny wskazuje na dużą zamożność mieszkańców miasta zachodniego. Tylko oni jedli te części ciała zwierząt, w tym także dzikich, które uważano za najlepsze. Swoje posiłki spożywali w naczyniach ceramicznych, których powierzchnia pokrywana była czerwoną angobą. Naczynia te uchodziły w ówczesnych warunkach za produkty wysokiej klasy. Wypijali przy tym dużo, prawdopodobnie lokalnie warzonego, piwa. Dodatkowo studia nad kośćmi zwierzęcymi pozwoliły na odkrycie związków osiedla Heit el-Ghurab z miastem położonym w Delcie znajdującym się na stanowisku w Kom el-Hisn. Związki te polegały na regularnych dostawach bydła z Kom el-Hisn do Gizy, także do Heit el-Ghurab.

BIBLIOGRAFIA

Bard K.

1999 *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London-New York.

2007 *Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*, Oxford.

Bietak M.

1975 *Tell el-Daba II*, Wien.

Kemp B.

2009 *Starożytny Egipt. Anatomia cywilizacji*, tłum. J. Aksamit, Warszawa.

Lehner M., Wetterstrom W. (red.)

2007 *Giza Reports, The Giza Plateau Mapping Project: Volume I – Project History, Survey, Ceramics, and the Main Street and Gallery III.4 Operations*, Brighton.

Nicholson P.T., Shaw I. (red.)

2000 *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge.

Trigger B.G., Kemp B.

1983 *Ancient Egypt: a Social History*, Oxford.

Wendrich W. (red.)

2010 *Egyptian Archaeology*, Oxford.